

بسم الله الرحمن الرحيم

الجامعة المصطفی (ص) العالمية

جمهوری اسلامی ایران - قم - ۱۳۵۸

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

احتکار و وظیفه‌ی حکومت اسلامی در برابر آن

در فقه امامیه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته فقه و معارف اسلامی

گرایش؛ فقه و اصول

نگارش؛ السور یوسف زاده

استاد راهنما؛ حضرت آیه الله رحمانی سبزواری

استاد مشاور؛ حجة الاسلام و المسلمین محمد حسنی

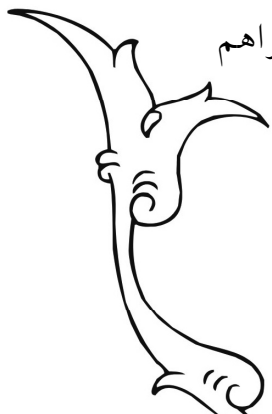
سال تحصیلی ۱۳۸۸

مسئولیت مطالب مندرج در این پایان نامه، به عهده نویسنده می باشد.

هر گونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع، بلاشکال است و نشر آن در داخل کشور منوط به اخذ مجوز از جامعه المصطفی (ص) العالمیه می باشد

تقدیم به:

ساحت اقدس حضرت خانم فاطمه زهراء (س) و فرزند
گرامی آن، حضرت بقیة الله الاعظم امام زمان (عج) می گردد.
به امید این که رضایت و خوشنودی آن دو بزرگوار فراهم
شده باشد.

تقدیر و تشکر

از راهنمایی و همکاری گروه فقه و اصول مدرسه
عالی فقه و معارف اسلامی جامعه المصطفی (ص)
العالمیة، علی الخصوص از استاد راهنما آیه الله حاج
شیخ علی رحمانی سبزواری (دامت براکاته) و استاد
مشاور جناب حجة الاسلام و المسلمین حاج آقای
محمد حسنی (زیده عزّه) و همه کسانی که در
راستای تهیه این تحقیق زحمات زیادی متقبل
شده‌اند، نهایت تقدیر و تشکر را دارم. و از خداوند
متعال توفیقات بیشتر را برای آنان در جهت خدمت
به اسلام و مسلمین آرزومندم.

چکیده تحقیق

این تحقیق تحت عنوان «احتکار و وظیفه حکومت اسلامی در برابر آن در فقه امامیه» دارای یک مقدمه، دو بخش، پنج فصل، شانزده مبحث و خاتمه می‌باشد.

مقدمه تحقیق عبارت از کلیاتی است که در آن تعریف مسأله، بیان سؤال‌های اصلی و فرعی، سابقه و ضرورت انجام تحقیق، فرضیه‌ها، هدف و روش تحقیق، روش گردآوری اطلاعات و ابزار آن و همچنین قلمرو تحقیق بیان گردیده است.

فصل اول بخش نخست مربوط به مفهوم شناسی احتکار و مفاهیم مشابه آن بوده که معنای آن در لغت، در علم اقتصاد و در اصطلاح فقهاء آورده شده است.

مفهوم احتکار با توجه به جنس و فصل آن، دو مفهوم مشابه دارد. احتکار از این دو مفهوم مشابه خود از نظر علم فقه و اقتصاد فرق‌های اساسی دارد.

فصل دوم مربوط به حکم و موارد احتکار با بیان ادله فقهی می‌باشد. درباره حکم احتکار میان فقهای امامیه دو دیدگاه اساسی وجود دارد. مشهور فقهاء قائل به حرام بودن احتکار، بعضی از فقهاء قائل به کراهت احتکار هستند. باتوجه به بررسی ادله هردو طرف، نظر حرام بودن احتکار دارای ادله محکم می‌باشد.

موارد احتکار از نظر حکم اولی و حکم حکومتی با هم متفاوت است. در حکم اولی احتکار موارد آن منحصر در شش چیز، ولی در حکم حکومتی موارد احتکار شامل همه موادّ مایحتاج جامعه اسلامی می‌باشد.

در فصل سوم از عوامل زمینه‌ساز احتکار و همچنین آثار و عواقب زیانبار آن مثل آثار اخلاقی، اقتصادی و سیاسی - اجتماعی بحث شده است. و همچنین بیان شده است که انحصار اقتصادی همان شکل تغییر یافته احتکار است.

فصل اول بخش دوم به راه‌های بازدارنده از سوی شارع مقدس در برابر احتکار و محتکر اختصاص یافته است.

فصل دوم از بخش دوم به وظایف حکومت اسلامی برای مقابله با احتکار می‌پردازد.

خاتمه تحقیق هم در بردارنده خلاصه و جمع‌بندی کل مطالب است.

فهرست مطالب	۱
-------------	---

مقدمه

تعریف مسأله و بیان سؤال اصلی تحقیق	۲
سؤال‌های فرعی تحقیق	۲
سابقه و ضرورت انجام تحقیق	۳
فرضیه‌های تحقیق	۵
هدف تحقیق	۵
جنبه جدید بودن و نوآوری تحقیق	۵
روش تحقیق	۶
روش و ابزار گردآوری اطلاعات	۶
قلمرو تحقیق	۶
سرفصل‌های تحقیق	۶
واژگان کلیدی	۷

بخش اول

کلیات

فصل اوّل

مفهوم شناسی اختکار و مفاهیم مشابه آن

مبحث اوّل: مفهوم شناسی اختکار	۱۰
۱-۱- معنای اختکار در لغت	۱۰
۱-۲- اختکار در اصطلاح فقهاء	۱۳

قسم اول.....	۱۳
قسم دوم.....	۱۴
قسم سوم.....	۱۵
۱-۳- احتکار در اصطلاح علم اقتصاد.....	۱۷
مبحث دوم: احتکار و انحصار.....	۱۸
۲-۱- تعریف انحصار.....	۱۹
۲-۲- اقسام انحصار.....	۱۹
۲-۳- فرق احتکار و انحصار.....	۲۱
۲-۳/۱- موارد اشتراک.....	۲۱
۲-۳/۲- موارد افتراق.....	۲۲
۲-۴- انحصار از نظر اسلام.....	۲۲
مبحث سوم: احتکار و انبارداری.....	۲۴
۳-۱- تعریف انبارداری.....	۲۴
۳-۲- فرق احتکار و انبارداری.....	۲۵
مبحث چهارم: احکام حکومتی.....	۲۵
۴-۱- حکم حکومتی.....	۲۵
۴-۱/۱- تعریف حکم حکومتی.....	۲۶
۴-۱/۲- ملاک‌های حکم حکومتی.....	۲۷
۴-۱/۳- سنجیت احکام حکومتی.....	۲۸

فصل دوم: احکام احتکار و ادله آن

مبحث اول: اقوال فقهاء با بیان ادله.....	۳۱
۱-۱- انظار فقهاء در باره حکم احتکار.....	۳۱
۱-۱/۱- فقهای که قائل به حرام بودن احتکار هستند.....	۳۲

۳۴	۲/۱/۱- فقهای که به مکروه بودن احتکار هستند.....
۳۶	۱/۲- ادله قائلین به حرمت احتکار.....
۳۸	دلیل اول: روایات.....
۴۵	۳/ ۱- ادله قائلین به کراهت احتکار.....
۴۷	۱/۴- موارد نقض و ابرام.....
۵۰	۱/۵- جمع بین اخبار مربوط به حرمت احتکار.....
۵۱	۱/۶- عدم دخالت شروط دیگر در حکم احتکار.....
۵۴	۱/۷- اقوال فقهای اهل سنت درباره احتکار و حکم آن.....
۵۶	مبحث دوم: موارد احتکار.....
۵۶	۲/۱- انظار فقها در موارد احتکار.....
۶۰	۲/۲- روایات حاصره در باره موارد احتکار.....
۶۲	مبحث سوم: حکم اولی و حکم حکومتی احتکار.....
۶۲	۳/ ۱- احتکار از نظر حکم اولی.....
۶۲	۳/۲- احتکار از نظر حکم حکومتی.....

فصل سوّم

عوامل زمینه ساز احتکار و آثار آن

۶۶	مقدمه.....
۶۶	مبحث اول: عوامل زمینه ساز احتکار.....
۶۶	۱/۱- عوامل و انگیزه‌های اخلاقی.....
۶۸	۱/۲- عوامل اقتصادی.....
۶۸	۱/۲/۱- ساخت و کارکرد بازار.....
۷۰	۱/۲/۲- عدم ثبات قیمت و عرضه کالا.....
۷۱	۱/۲/۳- عدم جانشینی کالا.....

۷۱	۳/۱- عوامل سیاسی - اجتماعی.....
۷۱	۳/۱-۱- پیدایش نظام سرمایه داری و تکامل احتکار.....
۷۴	۳/۲-۱- بروز جنگ ها و نا امنی های اجتماعی.....
۷۴	۳/۳-۱- تغییر در سیاست های دولت.....
۷۵	۴/۱-۱- بلایای طبیعی.....
۷۵	مبحث دوم: آثار احتکار.....
۷۶	۲/۱- آثار فقهی.....
۷۶	۲/۲- آثار تکوینی.....
۷۶	۲/۲/۱- آثار دنیوی.....
۷۸	۲/۲/۲- آثار اخروی.....
۸۰	۳/۲- آثار اقتصادی.....
۸۰	۳/۱-۲- گرانی قیمت.....
۸۱	۳/۲-۲- نارسایی در سیستم توزیع.....
۸۲	۳/۳-۲- احتکار به ساخت های اقتصادی آسیب می رساند.....
۸۲	۴/۲-۲- آثار سیاسی اجتماعی احتکار.....
۸۳	۴/۱-۲- تسلط سرمایه داران بر اقتصاد جهان.....
۸۴	۴/۲-۲- احتکار به طبقاتی شدن جامعه کمک می کند.....

بخش دوم

وظایف حکومت اسلامی در برابر احتکار و محتکرین

فصل اوّل

راه‌های بازدارنده

مقدمه.....	۸۸
مبحث اول: از بین بردن عوامل اخلاقی و اقتصادی زمینه ساز احتکار.....	۸۹
۱-۱ از بین بردن عوامل زمینه ساز احتکار.....	۸۹
۲-۱ راه‌های اخلاقی - درونی.....	۸۹
۳-۱ راه‌های بازدارنده اقتصادی.....	۹۱
مبحث دوم: «منع رفتن به استقبال کاروان‌ها».....	۹۲
۱-۲ ادله «منع رفتن به استقبال کاروان‌ها».....	۹۳
اخبار مربوط به (منع رفتن به استقبال کاروان‌ها).....	۹۳
۲-۲ انظار فقها در مورد منع رفتن به استقبال کاروان‌ها.....	۹۴
مبحث سوم: «منع خرید شهری از روستایی».....	۹۶
۱-۳ اخبار مربوط به منع خرید حاضر از بادی.....	۹۷
۲-۳ انظار فقهاء درباره منع خرید شهری از روستایی.....	۹۸
مبحث چهارم: راه‌های پیش نهادی برای پیش گیری از احتکار.....	۹۹

فصل دوم

راه‌های مقابله با احتکار و محتکران

مبحث اول: اجبار محتکر بر فروش.....	۱۰۱
۱-۱ انظار فقهاء درباره اجبار محتکر بر فروش.....	۱۰۱

۱۰۴	۱/۲- ادله اجبار محتکر بر فروش
۱۰۴	دلیل اول: روایات
۱۰۶	دلیل دوّم- ادله وجوب النهی عن المنکر
۱۰۷	دلیل سوم- اجماع
۱۰۷	مبحث دوم: تسعیر- قیمت گذاری
۱۰۸	۲/۱- انظار فقهاء درباره قیمت گذاری
۱۱۳	۲/۲- ادله فقهاء در مورد قیمت گذاری
۱۱۸	۲/۳- موارد نقض و ابرام در مورد قیمت گذاری
۱۱۹	۲/۴- نظرات فقهای اهل سنت در اجبار محتکر و قیمت گذاری
۱۲۰	۲/۵- حاکم اسلامی یا کسان دیگر
۱۲۲	مبحث سوم: مجازات محتکر
۱۲۵	خاتمه: جمع بندی
۱۳۱	فهرست منابع

مقدمه

تعریف مسأله و بیان سؤال اصلی تحقیق

احتکار یکی از مباحث علم فقه بوده در کتب فقهی به طور کلی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. باتوجه به مربوط بودن احتکار به اقتصاد و معیشت مردم از مباحث علم اقتصاد هم شمرده می‌شود. اما در مباحث اقتصادی بر خلاف مفاهیم مشابه خود یعنی انبارداری و انحصار، خیلی کم مورد توجه قرار گرفته است. انبارداری و انحصار از دیر باز در مباحث اقتصادی به جهت اهمیت اقتصادی خود به طور مفصل بررسی شده است. لذا به علت بیشتر روشن شدن ماهیت احتکار باید فرق مفاهیم مشابه آن با احتکار هم مشخص شود.

موارد احتکار در اصطلاح فقهاء برخلاف معنای لغوی آن اختصاص به موارد مخصوص است که در این رابطه روایات مطلقه و روایات منحصره وارد شده است. لذا باید بین این دو قسم روایات جمع کرده تا موارد احتکار روشن شود. و همچنین موارد احتکار در حکم حکومتی از حکم اولی آن فرق دارد که لازم است با بررسی بیشتر بیان گردد.

باتوجه به همه این‌ها سؤال اصلی پیش می‌آید که احتکار چیست و وظیفه حکومت اسلامی در برابر آن کدام است؟

سؤال‌های فرعی تحقیق

- ۱) مفهوم احتکار و فرق آن با انبارداری و انحصار چیست؟
- ۲) حکم احتکار چیست و اقوال در آن کدام است؟
- ۳) تفاوت موارد احتکار از نظر حکم اولی و حکم حکومتی چیست؟
- ۴) وظایف حکومت اسلامی در مورد احتکار و محکومین چیست؟
- ۵) آثار فقهی مترتب بر احتکار چیست؟

سابقه و ضرورت انجام تحقیق

سابقه احتکار به جهت اجتماعی بودن آن به زمان‌های خیلی دور بر می‌گردد و همیشه در جوامع بشری وجود داشته است. زمانی که بشر اولین جامعه و زندگی دستجمعی را به وجود آورد به خاطر وجود حرصی که در درون سرشت انسان وجود دارد، احتکار به صورت فردی پیدا شد. همان‌طور در صدر اسلام و بعد از آن روایاتی در مورد احتکار از پیامبر رسول اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) وارد شده است که بیانگر سابقه احتکار در جامعه مسلمین است. این احادیث در متون حدیثی شیعه و سنی موجود است. تعداد روایات به حدی است که محدثین بابهای گوناگون را به فروع موضوع احتکار اختصاص داده‌اند. بیشترین احادیث در مورد احتکار در «وسائل الشیعه» توسط شیخ حرّ عاملی گردآوری شده است. ایشان در قالب چهار باب بیست و شش حدیث در مورد احتکار و مسائل مربوط به آن آورده است.

فقه‌های امامیه به تبع احادیث در عصر غیبت و در قرون تدوین کتب فقهی از احتکار به طور کلی و عام تحت عنوان «آداب التجار» و «انواع مکاسب» بحث کرده‌اند. چنانچه بررسی‌ها نشان می‌دهد این بحث‌ها خیلی فشرده و کلی بوده، تا آن‌جا که بعضی از فقهاء در کتاب‌های خود سه - چهار خط بیشتر از آن بحث نکرده‌اند. بیشترین مطالب را در این باره می‌توان گفت مرحوم نراقی در «مستند الشیعه» محمد حسن نجفی در «جواهر الکلام» و شیخ انصاری در «کتاب مکاسب» آورده است.

در سال‌های اخیر بعد از انقلاب اسلامی ایران بعضی از محققین معاصر تحقیق‌هایی در حدّ رساله کوچک در مورد احتکار نوشته‌اند. ولی تعداد این تحقیق‌ها آن قدر اندک است که از شمار انگشتان دست فراتر نمی‌رود. آن کتاب‌ها عبارت است:

- ۱) «احتکار یا خیانت به جامعه» توسط نویسندۀ عراقی بنام محمد صالح عبد الله نوشته شده که فهیم کرمانی آن را ترجمه کرده است و در سال ۱۳۵۴ چاپ شده است.
- ۲) «احتکار از دیدگاه فقه و اقتصاد» توسط سید کاظم صدر نوشته شده و در سال ۱۳۶۲ توسط انتشارات «۲۲ بهمن» چاپ شده است.

- (۳) «تحلیل و بررسی احتکار از نظرگاه فقه اسلام» توسط سید مصطفی محقق داماد تألیف شده و در سال ۱۳۶۲ از طرف انتشارات «اندیشه‌های نو در علوم اسلامی» منتشر شده است.
- (۴) «رساله فی الاحتکار و التسعیر» توسط حسینعلی منتظری تألیف شده و توسط محمدی گیلانی ترجمه شده و در سال ۱۳۶۷ انتشار یافته است.
- (۵) «الاحتکار فی الشریعة الاسلامیة» توسط نویسنده لبنانی محمد مهدی شمس الدین تألیف شده و در سال ۱۳۷۶ چاپ شده.
- (۶) «الاحتکار و مایلحقه من الاحکام و الآثار» توسط سید علی شفیعی تألیف شده و در سال ۱۳۷۷ انتشار یافته است.
- این شش تا کتاب نوشته شده در مورد احتکار بود که ده سال قبل تألیف و چاپ شده است. هر کدام این کتاب‌ها کمبودهایی داشته قابل نقد و بررسی است.
- نویسنده کتاب «احتکار یا خیانت به جامعه» بیشتر به مقایسه بین نظام سرمایه‌داری، نظام کمونیستی و اسلام در مورد مالکیت و انحصار و عواقب سیاسی اجتماعی انحصار پرداخته و نظر کلی به احتکار از دیدگاه اسلام داشته است.
- و همچنین در ترجمه آن کتاب بین مفهوم احتکار و انحصار فرق گذاشته نشده است. و از این جهت نیاز به اصلاح دارد.
- مؤلف کتاب «احتکار از دیدگاه فقه و اقتصاد» بحث مفصلی در مورد جنبه اقتصادی احتکار داشته و به جنبه فقهی آن بویژه بحث «وظایف حکومت اسلامی در برابر احتکار» فشرده پرداخته است.
- سید محقق داماد هم بحث‌های مفیدی اما به طور فشرده به موضوع پرداخته است. چون این کتاب از مجموع جلسات ایشان از روی نوار به حال تألیف درآمده است.
- اما سه کتاب اخیر اگر از عیب‌های تنظیم ابواب و فصول چشم پوشی شود، دارای بحث‌های استدلالی فقهی مفیدی می‌باشد.

این کمبود و نواقصی که تحقیق‌های انجام شده در مورد احتکار داشته‌اند اقتضا دارد که یک تحقیق فقهی براساس مبانی اسلامی با تنظیم منطقی بهتر در موضوع احتکار انجام گیرد و بحث‌های اساسی موضوع به صورت جزئی ولی در حدّ پایان نامه مورد بررسی قرار گیرد.

فرضیه‌های تحقیق

احتکار بر خلاف انبارداری و انحصار کار حرام بوده عبارت از جمع کردن طعام و حبس آن به جهت گران شدن قیمتش است. موارد احتکار حرام در اصطلاح علم فقه موارد ششگانه گندم، جو، خرما، کشمش، روغن حیوانی و روغن زیتون است. اما این موارد از نظر حکم حکومتی اختصاص به موارد ششگانه نداشته شامل همه موارد مایحتاج مردم مسلمان می‌باشد. حکومت اسلامی در برابر احتکار و محترکان وظایفی را مثل اجبار محترک بر فروش اموال احتکار شده و امر به فروختن اموال با نرخ پایین و مجازات محترک در صورت تکرار و تکرار عمل مذکور دارا می‌باشد. احتکار یک سلسله عوامل و علل ایجاد داشته، آثار و عواقب بدی را به دنبال دارد.

هدف تحقیق

هدف از این تحقیق جلوگیری مردم مسلمان از ارتکاب پدیده شوم احتکار به وسیله آشنا کردن آن‌ها با زشتی و بزرگی گناه احتکار و عواقب و آثار بد آن می‌باشد. و همچنین پیدا کردن علل و عوامل زمینه ساز احتکار و ارائه کردن راه‌های مبارزه حکومت اسلامی با احتکار و محترکان در منابع فقه شیعی می‌باشد تا بدینوسیله اقتصاد جامعه اسلامی و رفاه مردم مسلمان بهبود یافته ترقی کند.

جنبه جدید بودن و نوآوری تحقیق

جنبه‌های جدید و نوآوری‌ها در این تحقیق در سه قسم زیر خلاصه می‌شود:

- ۱) ارائه و بیان کردن آثار و عواقب سوء احتکار.
- ۲) اثبات تبدیل شدن احتکار قدیم به انحصارات جدید اقتصادی در جهان امروز.
- ۳) ارائه راه‌های کاربردی فرهنگی و اقتصادی در مورد جلوگیری از احتکار.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش دوگانه بوده، توصیفی-تحلیلی می‌باشد. مفاهیم و اصطلاحات مربوط به موضوع احتکار و فروعات آن تعریف شده، بعد از نظر فقه امامیه و منابع اسلامی مورد تحلیل قرار می‌گیرد و بدین وسیله موارد نقض و ابرام بیان می‌گردد.

روش و ابزار گردآوری اطلاعات

روش و ابزار گردآوری اطلاعات در این تحقیق کتابخانه‌ای می‌باشد. به این نحو که منابع و مآخذ مربوط به موضوع مورد مطالعه قرار گرفته، اطلاعات لازم از طریق فیش برداری جمع‌آوری می‌شود. لازم به ذکر است که از ابزارهای جدید اطلاعاتی مثل سایت‌های اینترنتی و نرم افزارهای کامپیوتری هم استفاده شده است.

قلمرو تحقیق

این تحقیق موضوعی بوده، به زمان و مکان خاصی مربوط نمی‌باشد، بلکه موضوع احتکار از دیدگاه فقه امامیه مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. احادیث مربوط به احتکار و اقوال فقهاء امامیه درباره آن بررسی می‌شود و راه‌های مقابله با احتکار از سوی حکومت اسلامی بیان می‌گردد.

سرفصل‌های تحقیق

این تحقیق تحت عنوان «احتکار و وظیفه حکومت اسلامی در برابر آن در فقه امامیه» دارای یک مقدمه، دو بخش، چهار فصل و یک خاتمه می‌باشد.

مقدمه تحقیق.

بخش اول: کلیات.

فصل اول: مفهوم شناسی احتکار و مفاهیم مشابه آن.

فصل دوم: احکام احتکار و ادله آن.

فصل سوم: عوامل زمینه ساز احتکار و آثار آن.

بخش دوم: وظایف حکومت اسلامی در برابر احتکار و محتکران

فصل اول: راه‌های بازدارنده

فصل دوم: راه‌های مقابله با احتکار و محتکران.

خاتمه: خلاصه و جمع‌بندی کل مطالب

واژگان کلیدی

احتکار، انبار داری، طعم، تسعیر، اجحاف.